

ČEDOMIR ANTIĆ ČETRNAESTI VOJVODA I DEVET BABA

EVOLUTA

Čedomir Antić

ČETRNAESTI
VOJVODA I
DEVET BABA

iz društvene istorije novovekovne Srbije

Beograd, 2011.

Uspomeni na baku Anđelu Veršić

ZABORAVLJENI SVET

Sumirajući svoja mnogobrojna istraživanja društvene istorije, Čedomir Antić nas uvodi u jedan svet novovekovne Srbije koji često zaboravljamo ili, pak, namerno potiskujemo u drugi plan.

Usponi i padovi iluzija, utopija i stvarnost, političke zaslepljenosti i svakodnevnosti, nesrećni ratovi i mirni predasi između njih, ličnosti koje su pokušavale da dosegnu nemoguće poigravajući se sa sudbinom naroda, ali i ličnosti čije mudre opomene niko nije želeo najčešće da sluša – sve je to satkano u ovoj knjizi, čiji nas naslov podseća na jednu staru, poznatu priču, jer autor nam u četrdeset i jednom tekstu, od kojih su neki kraći a neki duži, prikazuje stvarnost, onu u kojoj su živeli naši preci, a i mi danas.

Čedomir Antić je sve ove tekstove napisao za najširu čitalačku publiku, onu koja je tako često bila, zahvaljujući političkim i intelektualnim elitama, zavedena na stranputice. I u tome je i najveća vrednost ove knjige. Pokušaj da se objasne i razumeju svi patriotski zanosi, da se uoče pogreške, nespretni diplomatski pregovori, neostvarljivi politički projekti posle kojih su umesto decenija prosperiteta dolazile godine patnji, razorenih gradova i, na žalost, izgubljenih ljudskih života.

Boljem razumevanju ispričanih događaja i sudbinama ličnost u pričama ove knjige svakako doprinosi izvanredan autorov način da sve to posmatra iz različitih uglova, postupak tako redak u analizama naše društvene stvarnosti u proteklih dve stotine godina.

Ima neke simbolike u prvoj i poslednjoj priči ove knjige – *Velika Srbija i Istorijska budućnost*. – od velikih državnih i nacionalnih planova do maštanja o budućnosti kako će nam izgledati glavni grad u vekovima koji su pred nama. I između tih velikih planova i tog maštanja su dragocene priče, priče Čedomira Antića, o događajima i ljudima, za onoga ko stvarno hoće da se u njih udubi i o njima razmisli.

Đorđe S. Kostić

VELIKA SRBIJA

Sredinom juna 1917. godine, pred zoru, u jednoj dolini u blizini Soluna, četa vojnika pripremala je gubilište. Tamo je trebalo da budu streljani učesnici navodnog ostrovske atentata na srpskog vladara, regenta Aleksandra. U iskapanjima, o tri pobodena stuba bili su vezani vođi zloglasne tajne oficirske organizacije „Ujedinjenje ili smrt“, poznatije kao Crna ruka: pukovnik Dragutin Dimitrijević Apis i major Ljubomir Vulović. Treći osuđenik bio je navodni atentator Rade Malobabić. Od 1903. godine stotinu oficira koji su učestvovali u svrgavanju i ubistvu poslednjeg Obrenovića uticali su na srpsku politiku i ugrožavali mladu parlamentarnu demokratiju. Oficiri koji su 1911. osnovali „Ujedinjenje ili smrt“, bili su, poput svojih kolega u Grčkoj i Bugarskoj, krajnji nacionalisti, zagovornici rušenja Osmanskog carstva i Austrougarske. Majski prevrat iz 1903, kada je svrgnuta dinastija Obrenovića, pratile su prve međunarodne sankcije protiv Srbije. Crna ruka je kasnije bila umešana u povlačenje Petra I, sarajevski atentat, namerali su da svrgnu grčkog kralja Konstantina i ubiju bugarskog cara Ferdinanda. U vreme kada je srpska vlada u progonstvu, u udaljenom Solunu, razmatrala mogućnost separatnog mira s Centralnim silama, Crna ruka ujedinila je protiv sebe dinastiju, vladu i veći deo srpskog oficirskog kora. Posle događaja u Ostrovu krajem 1916, oni su pohapšeni, usledio je dugotrajan Solunski proces, i naposljetku, trojica osuđenika odvedeni su na pogubljenje. U poslednjim trenucima, kada je streljački stroj već uperio puške prema njima, Apis i Vulović su uzviknuli:

„Živela Velika Srbija! Živela Jugoslavija!“

Devetnaesti vek bio je doba stvaranja nacionalnih država. Ideje slobode, jednakosti i bratstva počivale su na konstruisanoj narodnoj zajednici, koja je od tog vremena poznata kao nacija. Nasuprot božanskog prava starih apsolutističkih carevina stajala je ideja slobode u okvirima jedne tek probuđene nacije, koja je bila politički, ekonomski i duhovno ujedinjena. Opšta prosveta, liberalizam u ekonomiji i demokratske ustanove potiču iz tog vremena. Periklova misao prema kojoj „sva dobra dolaze u grad (državu)“ u XIX veku mogla je biti zamenjena tvrdnjom da „opšte dobro zavisi od nacije i njene države“. U nastojanju da se oslobode starog poretka ili istupe iz velikih carstava, nacionalne revolucije ujedinjavale su iza sebe

čitav jedan narod. U vreme kada je u svetu postojalo dvadesetak nezavisnih država, nacionalni pokreti težili su da stvore države dovoljno velike, moćne i bogate da se održe i opstanu. Otkrivajući prošlost svog naroda, pokolenja su sa setom i oduševljenošću za nove podvige iznosila primere nekadašnje slave. Što su doba nezavisnosti i veličine bila kratkotrajnija, to je pozivanje na njih bilo češće i upornije. Ukoliko istorija nije poznavala takva razdoblja, valjalo ih je izmaštati.

Velika Britanija dobila je svoj naziv još 1801. godine. Tokom XIX i XX veka postojali su pokreti za veliko britansko carstvo i čak britanska verzija nacional-socijalističkog pokreta, koji se borio za „Veću Britaniju“. Već 1791. godine, vođe Francuske revolucije zatražili su uspostavu velike i jedinstvene francuske republike s „prirodnim granicama“ na planinskim masivima Alpa i Pirineja, obalama Sredozemlja, Atlantskog okeana, Severnog mora i Rajne. Moderna Nemačka stvorena je posle decenija nastojanja da u granicama Velikonemačkog rajha, koje su prevazilazile srednjovekovno Sveto Rimsko carstvo nemačke narodnosti, ujedini sve Nemce. Velikoruski projekat ostvarivan je tokom XVIII i XIX veka. Protiv ruskih nastojanja da podeli Osmansko carstvo i prisajedni Carigrad 1853. poveden je prvi opšti evropski rat, poznatiji kao Krimski. I dok je jedan od najznačajnijih podsticaja razvoja Sjedinjenih Država, prema Berdu, bilo pionirsko širenje granica na zapad, u Latinskoj Americi panhispanske ideje nisu napuštale oslobodioce, od Bolivara i njegove Velike Kolumbije, do Če Gevare i Kastru. Čak i u Africi, kontinentu u kom je srednji vek formalno završen sredinom XVIII stoleća, a većina država nastala posle 1960. godine, postoje dva mita o velikim državama: Carstvo Mali i Velika Somalija.

Na Balkanu nema niti jedne države koja nije imala paralelni, često skriveni identitet – svoju „veliku verziju“. U XIX veku Bugarska je težila ujedinjenju bugarskih zemalja u granicama iz doba Prvog i Drugog bugarskog carstva. Iako je zvanični cilj bilo uspostavljanje Bugarske onakve kakvu ju je u San Stefanu marta 1878. predvidela ruska diplomatija, za vreme Prvog svetskog rata bugarska vlada želela je da izađe na tri mora (Crno, Egejsko i Jadransko), a okupirala je i 59% teritorije Kraljevine Srbije. Grčka „Velika ideja“, kako su je definisali vođi ove prve nezavisne balkanske države, predviđala je stvaranje Velike Helade na dva kontinenta i pet mora.

Srpski nacionalni pokret i stvaranje ideje o Velikoj Srbiji imali su složeniji i duži put. Za razliku od Grčke i Bugarske, Srbija niti je odmah dobila punu samostalnost, niti je određivanje strategije nacionalnog ujedinjenja bilo jednostavno. Tokom XVII i XVIII veka srpske zemlje prošle su kroz poslednji, veliki talas seoba. Mase naroda iz srednjovekovnih srpskih zemalja: današnje južne Srbije, s Kosova i iz Makedonije preselile su se u habzburško carstvo. Kao posledica ovih migracija, u srpskoj autonomnoj, i kasnije nezavisnoj državi, živela je jedva četvrtina i kasnije trećina balkanskih Srba. Slavna prošlost na kojoj je počivao legitimitet stvaranja velikih država nije, dakle, mogla mnogo da pomogne tvorcima srpskog nacionalnog programa. Na Kosovu su posle 1878. Srbi postali manjina, a u Makedoniji su posle opsežne propagandne i prosvetne akcije činili tek trećinu stanovništva. U Bosni, Hercegovini, delovima Hrvatske, Dalmacije i u južnoj Ugarskoj srpski narod je činio većinu, ali njegova istorijska prava na ove oblasti ili nisu postojala, ili nisu bila snažna. Zato su se tvorc srpske politike neprekidno dvoumili i prilagođavali prilikama. Tokom XIX veka, pod pritiskom velikih sila i silom prilika, čak u četiri navrata pravac nacionalnog oslobađanja preusmeravan je s juga na sever i zapad i obrnuto.

Posle samo četiri godine trajanja Prvog srpskog ustanka, profesor Velike škole u Beogradu i austrijski privrženik Ivan Jugović sačinio je plan u kom je predvideo stvaranje ujedinjene srpske države. Jugovićev projekat predviđao je formiranje države koja bi objedinila ustaničku Srbiju s Hercegovinom, Crnom Gorom i Bosnom. Pored težnje za oslobođenjem Srbije, čije su granice narodne uspomene širile od Save i Dunava do Prizrena i Skoplja, veliki značaj za Srbiju tokom prvih decenija XIX veka imalo je i prisajedinjenje Bosne. Vožd Karađorđe je čak na svom pečatu imao i grb koji je simbolizovao ovu istorijsku oblast.

Posle Drugog srpskog ustanka i postepenog uspostavljanja autonomije, zamisao o stvaranju velike države slabi, ali nikada ne napušta srpske vlasti. Verovatno prelomni trenutak u stvaranju pojma „Velika Srbija“ kakav danas poznajemo, učinjen je jednom jezičkom reformom: kodifikovanjem narodnog jezika od strane Vuka Karadžića i širenjem prosvete na narodnom jeziku. Vuk Karadžić smatrao je Srbima sve stanovnike zapadnog Balkana koji govore štokavskim dijalektom. U tom mišljenju nije bio usamljen, delili su ga Jernej Kopitar i Šafarik. Karta štokavskog narečja će kasnije, s malim izuzecima, biti i mapa Velike Srbije. Njene istočne

Fotografija Vuka Stefanovića Karadžića

granice bile su na Šari i Timoku, a zapadne na Papuku, Maloj kapeli i na obali istarske reke Raše. Ipak, osnova Karadžićeve politike bio je jezički sporazum između Srba i Hrvata, koji je i postignut 1850. godine. Protivnici ideja stvaranja velike srpske države u XIX veku bila su velika carstva koja su se otimala o prevlast nad Balkanom. Ideja stvaranja velike države je u slučaju tvoraca srpske politike po pravilu podrazumevala ujedinjenje osmanskih hrišćana, Srba i Bugara ili Srba i svih ostalih Južnih Slovena.

Uporedo s Ilirskim pokretom u Hrvatskoj, u Crnoj Gori je Petar II Petrović Njegoš po prvi put pomenuo ime zajedničke države Južnih Slovena – Jugoslavije. U Srbiju je početkom četrdesetih godina XIX veka došlo nekoliko predstavnika

Naslovna strana časopisa *Velika Srbija*

poljske emigracije. Pod vođstvom kneza Adama Čertorijskog, ruskog ministra inostranih dela iz doba Prvog srpskog ustanka, ova emigracija je posle propasti Poljskog ustanka iz 1830. nastojala da protiv Rusije okrene male istočnoevropske narode. Godine 1844. srpski ministar unutrašnjih dela i kasnije premijer Ilija Garašanin dobio je tekst programa oslobođenja srpskog naroda i stvaranja velike srpske države, koji je napisao František Zah. Do danas među istoričarima traje rasprava o tome koliki je bio Garašaninov uticaj na ovaj tekst, poznat kao *Načertanije*. Garašanin je pedesetih i naročito šezdesetih godina XIX veka sprovodio politiku koja je za cilj imala oslobođenje Srba iz Osmanskog carstva. Sprovedena birokratski, pomoću posebnih agenata koje je poslao širom Balkana i u sporazumu s Rumuni-

jom, Grčkom i Crnom Gorom, oličena u pokušajima stvaranja balkanskog saveza, Garašaninova politika nije imala uspeha. Njen cilj bilo je stvaranje zajedničke srpsko-bugarske države. U prvo vreme to obnovljeno carstvo protezalo bi se od zapadnih granica Bosne do Crnog mora, a tek kasnije, posle raspada Austrije, njemu bi bili prisajedinjeni srpski krajevi u južnoj Ugarskoj, Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. Na putu nezavisnosti Garašanin i njegovi prijatelji smatrali su da bi Srbija mogla biti ustrojena kao vicekraljevina pod suverenitetom Osmanskog carstva, po uzoru na Egipat. Marinovićev projekat i Fonblank-Garašaninov plan iz 1853. rečito govore o realnim dometima Garašaninove politike. Ipak, Garašaninovo *Nacertanije* bilo je nezvaničan program, poznat malobrojnima srpskim političarima. Široj javnosti postalo je poznato tek početkom XX veka, kada je za njega doznala Austrougarska i počela da ga upotrebljava u propagandi protiv Srbije.

Srbija nije imala snage da iskoristi vreme stvaranja ujedinjene Italije i Nemačke šezdesetih i sedamdesetih godina XIX veka, i da, iskoristivši krizu u Austriji i Osmanskom carstvu, započne oslobodilački rat i ostvari nacionalno ujedinjenje.

Početkom sedamdesetih godina odigrala su se tri važna događaja koji će značajno usporiti proces nacionalnog oslobođenja srpskog naroda. Austro-ugarskoj pogodbi iz 1867. usledila je ugarsko-hrvatska nagodba iz 1868. godine. Tako je srpski pokret izgubio dva potencijalna saveznika na zapadu. Uz pomoć ruske diplomatije, 1870. godine, reforme u osmanskim oblastima naseljenim Bugarima krunisane su obnovom bugarske nacionalne crkve posle više od četiri stoleća. Bugarski egzarh ne samo da je uključivao istorijsku oblast Makedonije već je imao pretenzije da se proširi na Kosovo i, čak, na Bosnu. Pri tom, u Srbiji je 1868. izvršen atentat na kneza Mihaila. Namesništvo i, kasnije, mladi knez Milan nisu imali dovoljno moći i bogatstva da nastave borbu za stvaranje velike srpske države.

Kada je 1876. godine počela Velika istočna kriza, Austrougarska i Rusija sporazumele su se u Rajštatu o podeli interesnih sfera na Balkanu. Podela, prema kojoj je istočni deo Balkana, zajedno s budućom bugarskom državom, trebalo da dođe pod ruski, a zapadni, uključujući Srbiju, pod austrougarski uticaj, zapečatila je sudbinu Srbije sve do stvaranja Balkanskog saveza, 1912. godine. Austrougarska okupacija Bosne, koja je usledila 1878, zatvorila je Srbiji mogućnost širenja prema zapadu. U narednih trideset i pet godina srpska oslobodilačka politika usmerila se prema jugu. Širenje prema Kosovu i Makedoniji i sukob zbog podele teritorija s

Bugarskom i Grčkom, postaće najznačajnije, naizgled nerešivo pitanje tokom narednih decenija.

Ekonomski razlozi bili su veoma značajni za formiranje ideje o Velikoj Srbiji i Jugoslaviji. Beograd, prestonica Srbije, čije je oslobađanje trajalo pune šezdeset i tri godine (od 1804. do 1867), nalazio se na samoj granici s Austrougarskom, na dometu neprijateljske artiljerije, ograničen zlovoljom suseda. Krajem XIX veka, u vreme kada je privredna sloboda zavisila od snage i veličine države i njenog pristupa otvorenom moru, Srbija i Švajcarska bile su jedine dve evropske države koje nisu izlazile na obalu mora. Garašanin je tvrdio da će se Srbija, ukoliko ostane u položaju u kom se nalazila sredinom XIX veka, kao u nekom kotlu postepeno skuvati prikleštena između moćnih i neprijateljski nastrojenih velikih sila.

Dolaskom radikala na vlast, posle 1903. godine, obnovljeni su naponi na stvaranju balkanskog saveza i ujedinjenja Jugoslovena. Radikali, ranije zagovornici zajedničke države s Bugarskom, koji su u vreme Srpsko-bugarskog rata iz 1885. sakupljali dobrovoljce protiv režima kralja Milana, teško su napuštali zamisao o stvaranju velike južnoslovenske države od Alpa do Crnog mora. Tek nemogućnost da se postigne sporazum s Bugarskom i Drugi balkanski rat, u kom je sudbina vardarske Makedonije rešena u korist Srbije, okrenuli su ih u potpunosti ka Zapadu. Radikali su smatrali da bi Jugosloveni mogli da stvore veliku jedinstvenu državu po ugledu na Nemačku i Italiju. Dužnost Srbije trebalo je da bude da izvrši ulogu Pijemonta ili Pruske. Tvorc srpske spoljne politike verovali su u narodno jedinstvo i neminovnost stapanja „tri plemena“ – Srba, Hrvata i Slovenaca – u jednu naciju. Alternativa stvaranju Jugoslavije nije uzimana ozbiljno u obzir. Velika Srbija i Jugoslavija, za tvorce srpske politike, ali i za evropske diplomate, bile su isto, baš kao što su Velika Pruska i Drugo nemačko carstvo bili različiti samo u semantičkom pogledu.

Pred Prvi svetski rat u Srbiji nije bilo stranke koja se protivila jugoslovenskom ujedinjenju. Čak je i Živojin Perić, vođ srpskih konzervativaca, verovao u stvaranje jugoslovenske države, ali u okvirima Austrougarske. I u Hrvatskoj je došlo do promena. Posle desetogodišnjeg Hedervarijevog režima, u Hrvatskoj je 1905. stvorena Hrvatsko-srpska koalicija. Jedinstvo Srba i Hrvata činilo se kao jedina prepreka rušenju Nagodbe i mađarizaciji zemlje.

Uoči balkanskih ratova Srbija je kao svoje ciljeve na jugu istakla oslobođenje Kosova i Vardarske doline. Ekonomski, ovi ciljevi mogu se svesti na izlazak na Jadransko more i uspostavu zajedničke granice s Grčkom.

Ipak, do izbijanja Prvog svetskog rata Srbija nije sačinila jasan nacionalni program. Samo neki spoljnopolitički potezi ukazivali su na pripremu Srbije za ujedinjenje jugoslovenskih zemalja. Tako je 1914. godine, samo godinu dana pošto su Srbija i Crna Gora dobile zajedničku granicu, započeo proces ujedinjenja dve države. Početkom 1914. dovršeni su i pregovori o konkordatu između Vatikana i Kraljevine Srbije. Zanimljivo, pregovore je vodio austrougarski državljani, katolik Lujo Bakotić.

Početkom Prvog svetskog rata, Niškom deklaracijom iz decembra 1914. Skupština Srbije odredila je i, što je bilo neuobičajeno, objavila, državne ratne ciljeve. Kraljevina Srbija, kojoj su 1913. prisajedinjeni Kosovo i Makedonija, trebalo je da se ujedini sa Srbima, Hrvatima i Slovencima iz Austrougarske. Granice nove države precizno je odredio poznati geograf i antropolog Jovan Cvijić. Okvirno, one su od reke Mureša u Banatu išle na severozapad do Baje, a odatle Dravom do Klagenfurta i Soče. Do 1918. godine, pod pritiscima da ustupi deo Makedonije Bugarskoj, srpska vlada je odbijala svaki sporazum kojim bi Austrougarska bila sačuvana, jugoslovensko pitanje zatvoreno, a stvorena Velika Srbija. U septembru 1915. godine, uoči Austro-nemačke ofanzive na Srbiju i stupanja Bugarske u rat, saveznici su za ustupke Srbije bili spremni da joj obećaju stvaranje Velike Srbije: države kojoj bi bili prisajedinjeni Bačka, Slavonija, Bosna, Hercegovina, Dalmacija do Splita i primorje do Konavala i od Ulcinja do Lješa. Naposljetku, Srbiji je u izgled stavljeno i ujedinjenje s tako u potpunosti teritorijalno okruženom Crnom Gorom.

Srpska vlada je uporno odbijala bilo kakvo rešenje osim ujedinjenja svih Jugoslovena. Jedina nedoumica, koja je postala očigledna tek u drugoj polovini rata, bilo je pitanje unutrašnjeg uređenja buduće države. Posle izlaska Rusije iz rata, Srbija je izgubila moćnu zaštitnicu. Odatle spremnost njene vlade da popusti zahtevima emigrantskog Jugoslovenskog odbora. Krfskom deklaracijom iz 1917. dogovoreno je da ujedinjena jugoslovenska država bude monarhija pod dinastijom Karađorđevića, ali da tradicionalne oblasti zadrže izvesni stepen autonomije. Ipak, 1918, u vreme talasa komunističkih revolucija širom istočne Evrope i potpunog kolapsa državne vlasti u jugoslovenskim zemljama Austrougarske, oko Nemačke i Sovjetskog Saveza stvoren je pojas unitarnih država. Pored velikih sila, i zvanična Srbija bila je i dalje naklonjena centralističkom uređenju buduće države.

Ako je Velika Srbija ikada bila blizu ostvarenja, bilo je to krajem novembra 1918. godine. U očekivanju ujedinjenja, Velika skupština Vojvodine i Velika na-

rodna skupština Kraljevine Crne Gore proglasile su neposredno ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom. I narodna veća širom Bosne i Hercegovine najavila su samostalno prisajedinjenje. Ipak, zvanična Srbija nije ohrabrivala ovakve odluke.

Tokom postojanja jugoslovenske države ideje Velike Srbije javljale su se periodično, s velikim krizama. Nepotvrđena anegdota govori da je jedan od zagovornika centralističkog uređenja i prvi čovek Samostalne demokratske stranke Svetozar Pribičević, u razgovoru s kraljem Aleksandrom 1928. godine, u vreme kada je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca preživljavala veliku krizu koja je usledila nakon atentata u Skupštini, sprečio amputaciju delova Hrvatske (približno na liniji Karlobag–Karlovac–Ogulin–Sisak–Virovitica), argumentom koji je do danas postao kredo politike Srbije, koja je kvantitet stavljala ispred kvaliteta: „Veličanstvo“, navodno je rekao, „vi biste bili prvi vladar koji pokušava da smanji, umesto da gleda da poveća svoju državu!“

Za razliku od toga, uvođenje širokog prava glasa u Hrvatskoj (pre Prvog svetskog rata pravo učešća na izborima imalo je svega nešto manje od 3% stanovnika Hrvatske muškog pola, dok je sada taj broj uvećan deset puta) dovelo do izražaja nacionalizam seljačkih masa i dalo novu snagu zahtevima za ostvarenje hrvatskog državnog prava. Srbija je posle velikih gubitaka i štete u ratovima prestala da postoji kao politički entitet. Ostao je samo srpski narod, nedovoljno politički integrisan, koji je činio jedva 40% stanovništva nove države i bio njen jedini bezuslovni zatočnik i zatočenik. Kada je u avgustu 1939. sporazumom Cvetković–Maček stvorena Banovina Hrvatska, u kojoj su ujedinjene sve oblasti u Kraljevini u kojoj su većinski živeli Hrvati, otvoreno je i pitanje stvaranja jedinstvene srpske federalne jedinice. Do izbijanja Drugog svetskog rata to nije učinjeno, a vladajući srpski političari prihvatili su da većinski srpske oblasti severne Dalmacije, Like, Korduna, Banije, Slavonije, Posavine i zapadnog Srema pripadnu Hrvatskoj.

Drugi svetski rat sprečio je ustavno preuređenje Jugoslavije. U ratu su nastala tri koncepta budućeg ustrojstva Srbije i Jugoslavije. Komunistička gerila – partizani, predvideli su stvaranje federativne Jugoslavije, koju bi činilo šest (u prvo vreme razmišljalo se o pet) republika, čije bi granice bile određene po istorijsko-etničkom načelu. Srbija bi prema ovim planovima ponovo dobila svoju državnost, ali bi po uzoru na Rusku Sovjetsku Federativnu Socijalističku Republiku (RSF-

SR) bila označena kao bastion predratnog poretka i velikosrpske prevlasti, zbog čega bi je trebalo i samu federalizovati (prvobitna zamisao bila je da, pored Vojvodine i Kosova, i Sandžak postane autonomna oblast u okviru federativne Srbije). Lojalistička gerila – četnici Draže Mihailovića, zalagala se za obnovu jugoslovenske monarhije. Kasnije tokom rata pominjano je uspostavljanje tri federalne jedinice. Stevan Moljević, jedan od ideologa Mihailovićevo pokreta, predlagao je uspostavu Velike Srbije u okviru nove jugoslovenske konfederacije. Verovatno najzanimljiviji koncept imala je Vlada nacionalnog spasa armijskog generala Milana Nedića, uspostavljena u okupiranoj Srbiji. Prihvativši položaj predsednika jedne vlade s malim ovlašćenjima (osim u slučajevima okupacionih vlada Grčke i Srbije, sve ostale balkanske države bile su manje-više dobrovoljni sateliti sila Osovine), Nedić i pored svog konzervativizma, antikomunizma i neprijateljstva prema zapadnim demokratijama, svoju vlast nije opravdavao bliskošću s Nemačkom i Italijom, tvrdeći da upravlja Srbijom kako bi srpski narod spasio od spoljnog uništenja i pogubnog građanskog rata. Tako je njegova vlada već 1942, u vreme sloma hrvatske vlasti u delovima Bosne, predlagala da Srbija, Crna Gora i Bosna budu okupljene u jednoj srpskoj državi, koja bi bila satelit Trećeg rajha.

Pobeda komunista dovela je do uspostavljanja federalnog uređenja u zemlji. Granice su određene nedemokratski, često suprotno istoriji i zdravom razumu. U Srbiji, ipak, za razliku od Hrvatske, Slovenije i Makedonije, nije postojao organizovan politički pokret koji bi tražio reviziju ovih granica.

Stanje se promenilo početkom osamdesetih godina. Razlozi su bili mnogobrojni. Jedan od najznačajnijih bilo je pitanje evolucije jugoslovenskog federalizma. Posle obračuna s Rankovićem, Jugoslavija je pošla putem konfederalizacije. Ustav iz februara 1974. godine ne samo da je pretvorio republike u suverene države već je i Republiku Srbiju lišio državnosti. Naime, za razliku od drugih republika, ona je imala dve autonomne pokrajine, koje su i same bile konstitutivni činioци federacije. Kao takve, one su imale toliki uticaj na središnje vlasti u Srbiji da ove bez njihovog pristanka nisu mogle da funkcionišu, dok same nisu imale ovlašćenja nad svojim pokrajinama. Periodični nemiri i progon srpskog stanovništva u SAP Kosovo doveli su do rasta nezadovoljstva i eksplozije istinskog nacionalizma u Srbiji. Ipak, posle ratova i sistematskih progona u razdoblju od 1944. do 1953. godine, u Srbiji je na-

cionalni pokret mogao nastati samo u okvirima komunističkog establišmenta. Za razliku od ostalih istočnoevropskih država, taj pokret nije bio pretežno demokratski. Cilj vođstva jugoslovenskih komunista postao je posle 1986. izjednačavanje Srbije s ostalim republikama. Posle trijumfa Slobodana Miloševića u septembru 1987, ideju jednakosti zamenila je misao o prevlasti. U vođstvu srpskih komunista sazrela je ideja da poslednjem garantu političkog jedinstva zemlje – Savezu komunista Jugoslavije bude nametnut neprikosnoveni vođa, novi Broz. Pošto je uspeo da zbaci rukovodstva u Vojvodini, na Kosovu, u Crnoj Gori, i za sebe pridobije armijski vrh, Milošević je očekivao da stekne većinu i u partiji. Jedna velikodržavna, u osnovi jugoslovenska ideja tako je ostala najvažniji cilj srpske političke elite. Čak i kada je voljom vlada ostalih republika, koje su posle promena u Istočnoj Evropi dobile i demokratsku legitimnost, došlo do raspada Jugoslavije, cilj vladajućeg Miloševićevog režima i dalje je bilo očuvanje makar kakve baštinitice stare države.

Ideja Velike Srbije živela je na političkoj margini. Promovisana od strane Srpskog četničkog pokreta i kasnije SRS-a, u granicama na liniji Karlobag–Karlovac–Virovitica, ona u realnoj politici nije imala značaja, čak i kad bi radikali učestvovali u vlasti. Ipak, skoro sve opozicione stranke u početku su tvrdile kako je stvaranje jedinstvene srpske države alternativa Jugoslaviji. Srpski pokret obnove zalagao se za stvaranje države čije su granice na jugu svetinje (na Kosovu i u Makedoniji), a na zapadu masovne grobnice (Jasenovac i Jadovno). Demokratska stranka predlagala je u svom programu još 1997. „ujedinjenje srpskih zemalja“. Pošto se srpski narod u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini protivio otcepljenju ovih republika, za trenutak se činilo da je sa stvaranjem Srpske Krajine i Srpske stvorena velika srpska država (od Vranja do Petrinje i od Vukovara do Bara). Ipak, zvanična Jugoslavija je već u maju 1992. pod pritiskom političke realnosti proglasila da nema teritorijalnih pretenzija prema drugim državama. Sudbina Srba u Hrvatskoj i Bosni trebalo je da bez obzira na ishod ratovanja bude rešena u okvirima ovih država.

Ipak, ideja Velike Srbije bila je zauvek mrtva iz tri razloga. Tokom sedamdesetogodišnjeg postojanja jugoslovenskih država, došlo je do velikih pomeranja srpskog stanovništva ka teritoriji današnje Srbije i prema Beogradu. Posle genocida, kolonizacije u Vojvodinu i novih ekonomskih seoba, Srbi u Hrvatskoj pali su do 1981. na polovinu udela u stanovništvu koje su činili 1912. godine. Pri tom je polovina preostalog srpskog stanovništva u ovoj republici živela u velikim grado-

vima Hrvatske kao manjinsko stanovništvo. U Bosni su krajem šezdesetih godina prošlog veka Srbi prestali da budu najveća nacionalna zajednica. U Republici Srbiji 1991. živelo je 75% balkanskih Srba. Ipak, u narodu je trajala uspomena na ranije vreme i s talasom nacionalizma koji je zapljusnuo Istočnu Evropu, u Jugoslaviji je otvoreno i pitanje granica.

Drugi razlog bio je vezan za velike sile. Baš kao što su 1918. u Istočnoj Evropi nastajale samo unitarne države, tako su se sedamdeset godina kasnije sve federativne države raspale. S dobrovoljnim raspadom Sovjetskog Saveza, koji nije pratila promena granica sovjetskih republika, takva mogućnost zatvorena je i na Balkanu.

Treći razlog je kulturološke prirode. Vukova reforma privukla je srpskoj ideji, koju je oličavala mala i siromašna autonomna Srbija, veliki broj pripadnika drugih naroda. Zamisao da su svi štokavci Srbi nije bila samo velikosrpska fantazija. Od Matije Bana i Mede Pucića, do Pere Budmanija i Nike Bartulovića, stotine intelektualaca i političara bili su privrženi srpskoj državnoj ideji iako nisu bili pravoslavci. Smatra se da je više od četiri stotine pripadnika dubrovačkog patricijata tokom XX veka za sebe tvrdilo da su Srbi katolici. Međutim, u Jugoslaviji, s demokratskom i nacionalnom emancipacijom Hrvata i muslimana, stvaranjem republika kao novih nacionalnih država, pomeranjima srpskog stanovništva ka Srbiji i zahvaljujući velikim gubicima u ratovima, stvari su se iz osnove promenile. Umesto da okupi štokavce, srpstvo je tokom jugoslovenskog eksperimenta izgubilo ijekavce. Izuzetak su činili Srbi u Bosni, koji su tokom devedesetih želeli da njihove zemlje budu prisajedinjene Srbiji, ali je i tom prilikom tadašnji predsednik Republike Srpske, Radovan Karadžić, izdao dekret kojim je određeno da zvanično narečje i Republici Srpskoj bude ekavica.

Tako je zatvoren pun krug.

Jedan istorijski proces je bio završen. Ideja Velike Srbije ostala je neostvarena. Začudo, to je jedina velikodržavna ideja jednog balkanskog naroda koja nikada nije makar i privremeno ostvarena. Možda je tome razlog rasutost srpskog naroda širom Balkana, a možda je Velika Srbija u stvari bila Jugoslavija. Ako je tako, onda je danas jasnije ko je u toj državi bio hegemon i ko je, zaista, naposljetku ostao na gubitku. Velika Srbija i Jugoslavija iz današnje perspektive čine se kao neuspešne modernizacijske ideje. Usled nedostatka uslova i nekritične primene modela koji su funkcionisali kod velikih i bogatih nacija, ovi megalomanski državni, ideološki i kulturni projekti završili su debaklom.

SADRŽAJ

Đorđe S. Kostić: <i>Zaboravljeni svet</i>	6
Velika Srbija	9
Jugoslavija	21
Vladar	26
Diplomatija	31
Modernizacija	37
Pobedničke vojske	42
Policija	46
Političko ubistvo	51
Zavere	56
Demokratija	60
Istorija jedne razlike	65
Sandžak	70
Politička priroda svetosti	74
Okrug primorski	79
„Majka Rusija“	84
Druzi i dušmani	88
Konzul	100
Himnotvorci	105
Putnici	110
Strane službe	117
Četrnaesti vojvoda	123
Pretendenti	128
Tolerancija	132
Doušnik	137
Dobrotvori	142
Korupcija	147
Oci	152
Potomci	157

Novine	165
Hrana	169
„Lekovite gole babe“	173
Brend	178
„Uskliknimo s ljubavlju!“	181
Vojna bolnica Niš	186
Srećka predačka	191
Prva Olimpijada	200
Između poglavnika i kondukatora	204
Studentski protesti	208
Smrtna kazna	211
Proročanstvo	214
Istorija budućnosti	218
Izabrana literatura	223